

חוזה עם הקורא, על שירים פותחים בספריו של מאיר ויזלטיר שי דותן

#

רק בעברית יפה
מתחרז עם קפה,
רופא עם אופה, על כן

השירה תתפרק
על מחצלות מול השמש,
היא תהיה
רבוא גרעיני דלעת רועדים

השירה תלבין על גגות
שטוחים, ברוח
הרכה תחוויר
עד בהק עמום, תזכיר
עצמות אדם.

ויזלטיר נוהג לפתוח את ספריו בשירים ארספואטיים שמביעים עמדה, ביקורתית בדרך כלל, על עולם השירה. לעיתים הוא פונה ישירות אל הקורא, כמבקש לכרות אתו חוזה שמטרתו תיאום ציפיות, להציע לקורא דרך קריאה של הספר. לפעמים לשון החוזה מאופקת ועדינה, ולפעמים ישירה וכוחנית. רשימה זו תנסה להצביע על מוטיב חוזר באחדים משירי הפתיחה בספריו המוקדמים והמאוחרים של ויזלטיר. השיר "רק בעברית", פותח את הספר מחסן שראה אור בשנת 1995 בהוצאת "הקיבוץ המאוחד". בריאיון שערכתי עם ויזלטיר בשנת 2009, במסגרת אירועי מפגש משורר ב"מקום לשירה" (חלקים מאותה שיחה זמינים ביוטיוב), שאלתי אותו על אותו קשר סיבתי, המוזכר בצירוף "על כן" בסוף הבית הראשון. הוא השיב לי בכנות שקשה לו להסביר את הקשר הסיבתי, אולם, בפרפרזה על אחד משיריה של יונה וולך, מילות השיר חכמות ממנו.

"רק בעברית", ולא בשפה אחרת. מדוע? כי בעיני המשורר סכנת הזילות האורבת לפתיחה של תרבות צעירה כמו העברית המודרנית, תרבות (שהשתקפותה הכרחית בלשון) הנעדרת מסורות ומעמקים שיש בשירה האנגלית או הצרפתית למשל היא ממשית ומוחשית יותר. כשאין מסורת של שירה, אילני יוחסין פואטיים שמושרשים עמוק בתרבות, או אם להשתמש במילותיו של המשורר חיים גורי, טקסטים המהווים

את "הקשר האסוציאטיבי" של כל עם או תרבות, קל להתפתות לשירה קלת דעת, החוזרת יפה עם קפה ורופא עם אופה. וכדי להמחיש את השבר בשירה, ויזלטיר מפרק את השיר מבחינה צורנית אחרי הקשר הסיבתי לשני בתים חדשים המתארים את גורלה של שירה כזו.

המסקנה החד משמעית של המשורר היא שאין הרבה סיכוי לשירה קלת דעת כזו. "היא תהיה / רבוא גרעיני דלעת רועדים / השיכה תלבין על גגות / שטוחים, ברוח / הרכה תחזיר / עד בהק עמום, תזכיר / עצמות אדם" – כלומר, השירה תתפרק למילים המרכיבות אותה, כמו ריבוא גרעיני דלעת שמייבשים על מחצלות, היא תהיה שירה שטוחה כמו הגגות, לא תבהיק כחפץ בעל ערך אלא כמשהו עמום, עצמות אדם. לפתיחה הפסימית והמזוורתית כמו בשיר "רק בעברית" יש רמזים בשירים פותחים מוקדמים יותר של המשורר, כמו בפתיחה המפורסמת בספר "קח" שראה אור בשנת 1974. "קח שירים, ואל תקרא / עשה אלימות בספר הזה..." (ציטוט חלקי) – מטיח ויזלטיר בקורא בשיר הפותח את הספר "קח". כך, בלי רחם, בישרות של בעל מלאכה מרוגז, של אומן הבטוח בעמל כפיו כלפי לקוח הססן. אין לו סבלנות למציצים, למרפרפים; לאלו שנכנסו כדרך אגב כי ראו על הדרך, כמו בחלון ראווה. לקורא הממוצע, הפסיבי, אותו "סמרטוט בשר" הבוהה על הספר נים לא נים, אין מקום בספר הזה. את הספר הזה יש לקחת ולממש. להפעיל כמו חפץ בר שימוש. אולם משום שמדובר במילים, הוראות ההפעלה הן מסוג אחר. קרובות יותר לכותרת עיתון דעתנית ומנומקת, שלאחריה חש הקורא כי הוא חייב לעשות מעשה. להפגין, למשל.

כך בשירה. הציפייה של ויזלטיר מן הקורא היא שיתחולל בו דבר מה. בלשון הדיבור, למשל, באופני החשיבה. בסולם הערכים המדריך אותו, בחינוך ילדיו. או במילותיו של ויזלטיר: "אני מחנך את עצמי מתוך השיכה / לא על ידי השיכה אלא מתוכה וקלאה" (מתוך השיר "חומר לימודי" שראה אור בספר "מוצא אל הים", "הקיבוץ המאוחד" 1981); כלומר, ציפייה כי הקורא יספוג את השירה וישתמש בה לעצב את אישיותו, את זהותו כאדם. ואומנם, שירים רבים בספר "קח" עוסקים בביקורות על תרבות השקר והמרמה, הן מצד מוסדות השלטון והמעסיקים בשוק העבודה והן מצד האדם עצמו, המשקר לקרובים לו ולעצמו. הספר מדבר בזכות האמת כערך חשוב לחיים אותנטיים, כאידיאל לעיצוב זהותו של אדם.

את הספר "דבר אופטימי, עשיית שירים" (הוצאת "הקיבוץ המאוחד", 1976), פותח ויזלטיר בשיר הקצר "תאורה מילולית":

"ואז פלע חריג יבוא ידין
את צרופינו היומיומיים
על פי אמות-מדה בלתי צפויות
כאור צהב בציורי רמברנדט".

בניגוד לשיר "קח", נדמה שכאן מציע המשורר (העוטה דמות של נביא) סוג אחר של קריאה. קריאה באור חדש, שתגיע דרך הלשון. לשון שתבחן את צירופינו היומיומיים, את דרכי הביטוי שלנו. הפועל החריג האור הצהוב הזה יכול להיות

המוזיקה שבשירה למשל, והמוזיקה הזו תאיר ותשפוט לא רק את השירה אלא גם את שפתנו היומיומית, כפי שהאור הצהוב של רמברנדט שינה את עולם הציור, את ראייתנו אותו ואותנו. כלומר הגאולה אינה תלויה במאמץ הקורא בלבד, אלא גם בשפה, בלשון. במשורר המחולל אותה. ויפים לעניין זה דבריו של פרוסט:

"במקום לראות עולם אחד ויחיד, עולמנו שלנו, אנחנו רואים אותו הולך ורב בזכות האמנות, וכמספר האמנים המקוריים כך מספר העולמות הנתונים לנו, שונים זה מזה יותר מאלה המתגלגלים בחלל האינוסוף, ומאות בשנים לאחר שכבתה שלהבתם, ויהי שמה רמברנדט או ורמר, עודם משלחים אלינו את קרינתם הסגולית" ("הזמן שנמצא", עמ' 197, הוצאת "הספרייה החדשה", בתרגומה של הלית ישורון). כמו פרוסט, גם ויזלטיר מאמין בכוחה של היצירה להשפיע, להקרין על חיינו, לראות את העולם באופן אחר, שונה משהורגלנו. לשם כך הוא נדרש לאותו פועל חריג, כלומר למשהו יוצא דופן בלשון כדי לחולל את השינוי הזה (מבלי להרחיב בנושא, לעניות דעתי ויזלטיר עושה בספר הזה משהו חדש מבחינה מוזיקלית, במיוחד בשירים המופיעים בשער "אלגיות על יד החושים").

בספר "מרודים וסונטות" שראה אור בשנת 2009, פותח ויזלטיר בבזו מופגן כלפי מרבית האנשים שלא קוראים שירה (הציטוט הוא של חלק מן השיר):

"כל האנשים שלא קוראים שירה

וזה בערך כל האנשים

קוראים דברים אחרים, למשל

הוראות שמוש של תרופות

כתוביות בטלוויזיה, תפריטים...

(...) מוחם הומה מלים ואותיות

במיליונים, גם דמם

שורץ מלים ואותיות וסימני פסוק

כמו בלוריתו של ילד מכנם, אנאלפבית".

רוצה לומר, דרך השירה, כלומר דרך עיבוד וניסוח עולם התופעות במלאכת השיר, מלאכה האורגת עבודה רגשית ותבונית גם יחד, תתקבל משמעות מהותית ולא פונקציונלית בלבד.

יודגש כי ספרים נוספים של ויזלטיר נפתחים בשירים ארספואטיים, כמו הפתיחה לספר "פרק א פרק ב" (1967), אך אלו שירים אינטימיים יותר, ולא מהווים איזו קריאת השכמה לקורא:

לפעמים אני שרוי במחצת שירי.

אחדים מהם. הם עוברים על פני בליה.

לזכותם עלי לומר שאני אז שלו.

טוב לי על הלב, אני מאחל להם אהבה.

ברבים מספריו ויזלטיר אוהב לעשות לנו שריר בשיר הפותח את הספר. לטעמי ספריו החזקים ביותר הם אלו המתחילים במפגן כוח כזה, הן מבחינת הלשון השירית והן מבחינת האמירה שבשירים. ויזלטיר רודה בנו, מפציר, מתנבא. הוא מבקש

להצביע על הסכנה שבשירה לא מחייבת, להזהיר אותנו משירה שאינה הכרחית, שאינה מנסה לחולל בנו דבר מהותי כיחידים, כחברה. ויזלטיר רוצה להציל אותנו מהנמק הפושה בתרבות. הוא מספר לנו שהשירה יכולה לעשות את זה. צריך רק לקחת אותה.

שירי מחווה לוויזלטיר

שי דותן

גומה

נוף חורפי

ערב.
גשם בחלון.
ירושלים שותתת.
האדם ודאי בגלל הין
שהולם בי עכשו.
והכחל, הכחל העז
מאין בא?

מה שהספק
לא מכרסם בו
אינו נכון לקלט
למתח מיתר
שנתן עליו לפרט
לחרט סימן
לנסר את השפה
להטביע בלשון גמה
רכה כמו שיר.

יומולדת שמונים

בקניסה הוא שולח מבטים
למארכת החנגית
לדוג אותה בקרס חיכו.
ידיו נחושות כצבתות סרטן
מפרקות ביסודיות דג בשרני
נוברות בעצמות
בוצעות לחמניה
מספיגות בתנועה סבובית
את הרטב החם.
כשאני קורא שיר לכבודו
הוא מזמין בקבוק יין נוסף
לצנן את לבו הנכסף
ומקנח בעוגה רב שכבתית
שאת פרווריה הוא מוחה במפית
ומטביעה בצלחתו כחותם.

מלאכים

שהרינו באנקות אהבה
ותלשנו מכנפיהם נוצות
וטבלנו בקסת הלילה
וקעקענו את שמותיהם
שיהיו לנו לטוטפות